
III. Sčítání lidu, domů a bytů

Petra Brabcová

Podle předběžných výsledků sčítání lidu, domů a bytů Česká republika k 1. březnu 2001 měla 10 292 933 obyvatel.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Průběh

Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 proběhlo v souladu s metodickými doporučeními OSN a statistického úřadu Evropských společenství – Eurostatu opětovně formou sebesčítání, tj. každá osoba vyplňovala za sebe, za své děti, případně za další osoby domácnosti příslušné sčítací tiskopisy. Sčítací formuláře předávali do domácností sčítací komisaři, kteří je vyplněné následně přebírali zpět.

Po převzetí vyplněných sčítacích tiskopisů od občanů provedli sčítací komisaři kontrolu vyplnění za příslušný sčítací obvod (celkem bylo na území České republiky vytvořeno přes 50 000 sčítacích obvodů – průměrný sčítací obvod byl vymezen 80 až 100 byty, při maximu 150 bytů a zahrnoval zhruba 200 osob), zkompletovali postupně materiál za jednotlivé domy, připravovali podklady pro tzv. předběžné výsledky sčítání a zpracovaný podkladový materiál předali sčítacím revizorům. Ti po následných kontrolách všech vyplněných tiskopisů a formulářů odevzdali na jednotlivá okresní pracoviště Českého statistického úřadu, kde byla provedena sumarizace předběžných výsledků za obce a okres. Další práce zajišťovala a v současné době ještě zajišťují okresní kompletační vyznačovací střediska, střediska na pořízení dat a kontrolní korekční pracoviště na ústředí Českého statistického úřadu.

Celkem bylo při sčítání lidu, domů a bytů 2001 zjišťováno 26 údajů o osobách, 18 údajů o bytech a bydlení a 12 údajů o domech, a to pomocí tří formulářů: Sčítacího listu osob, Bytového listu a Domovního listu. U osob, které měly na území České republiky trvalý nebo dlouhodobý pobyt, byly sledovány všechny údaje. Osoby pobývající na našem území v době sčítání jen krátkodobě měly do sčítacího formuláře zaznamenávat jen pět základních dat. Sčítání dále podléhaly všechny domy určené k bydlení, resp. všechny byty, tedy i neobydlené. Na rozdíl od předcházejících censů byly některé dříve zjišťované údaje vypuštěny a naopak se objevily dotazy nové či nově formulované. Mezi nově zařazené otázky v seznamu zjišťovaných ukazatelů o obyvatelstvu patří dotaz na případné druhé nebo další zaměstnání sčítané osoby. K výraznějším změnám došlo především v třídění ekonomických ukazatelů. Užité klasifikace postavení v zaměstnání navazuje na mezinárodní klasifikaci International Classification of Status in Employment (ICSE). U ukazatele vzdělání a zaměstnání se také převedla na mezinárodní klasifikaci ISCO (Mezinárodní klasifikace zaměstnání ISCO-88, Ženeva, ILO 1990), resp. ISCED (Mezinárodní klasifikace vzdělání ISCED 1997, Paříž, UNESCO 1997). Obdobně jako při minulém sčítání byly národnost jakož i náboženské vyznání zjišťovány důsledně deklaratorně, tzn. že občané se svobodně, podle vlastního přesvědčení a tedy i v naprostém souladu s ustanovením Listiny základních lidských práv a svobod k této otázce vyjádřili. Z údajů mapujících vybavení domácností byl do sčítacího tiskopisu nově zařazen dotaz na vybavení bytové domácnosti počítačem, ale zároveň byly vypuštěny otázky sledující vybavenost domácností mrazničkou, automatickou pračkou a televizorem.

Po zpracování všech získaných dat, jejichž pořízení se poprvé v historii censů konaných na našem území uskutečňuje optickým čtením – OCR/ICR technologie, budou postupně zveřejňovány definitivní výsledky. V souladu s celkovou koncepcí zpracování dat v Českém statistickém úřadě se zpracování údajů ze sčítání uskuteční v databázi Oracle. Zakončením celé akce by, kromě velkého množství výstupů, které budou k dispozici v co nejširším třídění a kombinacích a budou zpřístupněny v tištěné i elektronické verzi (v této podobě již jsou předběžné výsledky), mělo být Pramenné dílo sčítání 2001, dále Statistický lexikon obcí a celá řada přehledů a analýz.

Předběžné výsledky sčítání lidu 2001

Publikace Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 obsahuje vybrané údaje za obyvatelstvo, domy a byty charakterizující z řady hledisek populaci žijící na našem území na počátku nového tisíciletí.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Z předběžných výsledků je znám nejenom celkový počet obyvatel České republiky k 1. 3. 2001, ale i počty dočasné přítomných osob a osob s krátkodobým pobytem na našem území v době sčítání či věkové složení obyvatel, a to v porovnání s výsledky minulých censů podle pohlaví, velikostní skupiny obce či podle krajů, okresů a měst s více než 10 000 obyvateli. Předběžné výsledky nás také informují, a sice na základě svobodného přihlášení se každého občana k národnosti či etnické skupině, o územním rozmístění vybraných národností v České republice ve srovnání s údaji získanými při předcházejících cenzech, dále podle velikostní skupiny obce či podle krajů, okresů a měst s více než 10 000 obyvateli. Z ekonomických ukazatelů obsahují předběžné výsledky údaje o počtech a složení ekonomicky aktivních osob (opět podle pohlaví, velikostní skupiny obce, podle krajů, okresů a měst s více než 10 000 obyvateli) a údaje o počtech osob, které dojíždějí za prací mimo své trvalé bydliště. Zjištěná data o počtu pracujících osob však nejsou v časové řadě plně srovnatelná. Při sčítání 2001 byly mezi zaměstnané osoby započteny všechny osoby starší 15 let, které během sledovaného období vykonávaly nějakou práci za mzdu nebo podíl na zisku, nebo byly dočasně nepřítomné v zaměstnání, anebo byly samostatně činné. Mezi dočasně nepřítomné osoby v zaměstnání patřily především osoby nemocné či na dovolené. Na rozdíl od sčítání 1991 byli při tomto censu mezi ekonomicky aktivní zařazeni i studenti a učni, případně další osoby, které se věnovaly především neekonomickým činnostem, ale přesto měly ve sledovaném období alespoň 1 hodinu placeného zaměstnání nebo samostatně podnikaly. Do skupiny pracujících osob byly dále zařazeny ženy na mateřské dovolené v trvání 28 nebo 37 týdnů. Ženy na tzv. další mateřské dovolené (do 3 let věku dítěte) a osoby pobírající rodičovský příspěvek byly zahrnuty do skupiny osob ekonomicky neaktivních. Za nezaměstnané pak byly považovány všechny osoby starší 15 let, pokud byly ve sledovaném období bez práce, byly připraveny k nástupu do práce a současně si i práci hledaly.

Značnou část předběžných výsledků tvoří rovněž cenné údaje přibližující bytový a domovní fond na území České republiky.

Vybrané údaje z předběžných výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2001

Podle předběžných výsledků sčítání lidu, domů a bytů měla Česká republika k 1. 3. 2001 celkem 10 292 933 obyvatel. Tento počet zahrnuje 10 223 079 osob s trvalým pobytem a 69 854 osob s pobytem dlouhodobým. K uvedenému datu bylo na našem území sečteno 46 tisíc cizinců s krátkodobým pobytem a 69 tisíc cizinců pobytem dlouhodobým. Celkem tedy na našem území pobývalo v době sčítání 115 880 cizinců. Počet cizinců s trvalým nebo dlouhodobým pobytem na území České republiky činil 104 884 osob. Nejvíce, a to téměř jednu pětinu z tohoto počtu tvořili obyvatelé Ukrajiny a další necelou jednu pětinu obyvatelé Slovenska. Třetina všech obyvatel České republiky žije podle předběžných výsledků ve 22 městech, která mají 50 000 a více obyvatel, a další více než čtvrtina populace republiky žije v malých obcích do 2000 obyvatel.

Předběžné výsledky dokládají proces stárnutí obyvatelstva, který se po odeznění natalitní vlny v 70. letech 20. století projevuje neustálým snižováním podílu dětské složky obyvatelstva, zvýšením podílu obyvatelstva v produktivním věku a mírným zvýšením podílu starších lidí. Podíl dětí ve věku do 14 let tvoří v naší populaci 16,5 %, podíl osob ve věku mezi 15 a 59 lety 65,3 % a zbývajících 18,2 % připadá na osoby starší 60 let. Nejvyšší podíl 60letých a starších je v hlavním městě Praze, v Brně, v Plzni a v okrese Rokycany, kde převyšuje 20 % obyvatel. Z celkového počtu obyvatel 60letých a starších je téměř 60 % žen.

Poměr pohlaví patří k velmi stabilním ukazatelům a z dlouhodobého hlediska se mění jen nepatrně. Stejně jako při minulých sčítáních i při letošním byl zachován vyšší podíl žen. Poměr pohlaví primárně závisí na věkové struktuře, neboť čím je starší obyvatelstvo, tím je vlivem vyšší střední délky života i vyšší podíl žen. Dalším faktorem ovlivňujícím index maskulinity jsou pracovní možnosti v jednotlivých lokalitách.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Například u nejmenších velikostních skupin obcí je index maskulinity ovlivňován kromě vyššího podílu staršího obyvatelstva právě nižší nabídkou pracovních příležitostí vhodných pro ženy, a proto zde v produktivním věku převažují muži. Opačná je situace ve městech nad 10 000 obyvatel.

Ačkoliv se oproti údajům minulého sčítání zvýšil počet mužů v produktivním věku o 227 tisíc a žen o 191 tisíc, došlo k poklesu počtu ekonomicky aktivních osob (u mužů o 206 tisíc a u žen dokonce o 458 tisíc). Předběžné výsledky neumožňují podrobnou analýzu tohoto jevu, nicméně je zde zřejmý vliv jednak věkové struktury obyvatelstva, jednak uvedené změny metodiky. Zjištěný stav může ovlivňovat i ta skutečnost, že během minulých 10 let část převážně ženské populace využila možnosti předčasných odchodů do důchodu. Z celkového počtu osob žijících na našem území je 45 % ekonomicky aktivních, přičemž téměř 1 700 tisíc osob (37 % z celkového počtu pracujících v České republice) dojíždí za prací do jiné obce. Vyjíždka za prací prudce klesá s velikostí obce. Nejnižší vyjíždka byla zjištěna ve velkých městech s širokou nabídkou a možnostmi pracovního uplatnění obyvatel. Z úhrnu bydlících ekonomicky aktivních obyvatel Prahy tak vyjíždí za prací pouze 3,6 %, Brna 5,2 %, Plzeň 8,3 % a Ostravy 9,1 %. V porovnání s celostátním průměrem měly nižší podíl vyjíždky k datu posledního sčítání lidu dále okresy Ústí nad Labem 22,5 %, Liberec 26,6 %, Cheb 29,0 % a Hradec Králové 29,3 %. Naopak nejvyšší podíl vyjíždějících za prací mají již tradičně příměstské okresy Praha-západ 68,2 %, Brno-venkov 67,4 %, Plzeň-jih 64,8 % a Plzeň-sever 64,2 %, ale také okresy s vysokou koncentrací pracovních příležitostí do jednoho či několika center jako např. Blansko, Beroun, Vyškov či Uherské Hradiště.

Predběžné výsledky sčítání ukazují, že z 10 292 933 obyvatel České republiky bylo 90,1 % obyvatel české národnosti, 3,6 % obyvatel moravské národnosti, 1,8 % obyvatel se přihlásilo k národnosti slovenské, 0,5 % k národnosti polské, 0,4 % k národnosti německé, 0,1 % k národnosti slezské a romské a 3,4 % obyvatel pak uvedlo jinou národnost, nebo u nich národnost nebyla zjištěna. Na rozdíl od výsledků minulého cenzu uvedlo českou národnost o 10,8 % více obyvatel, naopak méně obyvatel deklarovalo jinou národnost. Nečekaný je skoro miliónový pokles počtu osob hlásících se k moravské národnosti. Lze předpokládat, že část občanů, kteří se při minulém sčítání přihlásili k moravské resp. slezské národnosti, při sčítání 2001 buď zapsali opět národnost českou, nebo se případně rozhodli v otázce č. 6 Sčítacího listu osob neuvádět odpověď žádnou. K romské národnosti se podle sčítacích archů přihlásilo 11 tisíc občanů, což představuje 0,1 % obyvatelstva republiky. V porovnání s výsledky minulého cenzu, kdy romskou národnost deklarovalo necelých 33 tisíc občanů, se počet osob, které se přihlásily k romské národnosti, snížil o 64,4 %.

Podíl české národnosti se v jednotlivých okresech České republiky pohyboval v intervalu od 75,3 % do 97,3 % všeho obyvatelstva. Největší podíl české národnosti měly okresy: Pelhřimov 97,3 %, Havlíčkův Brod 97,1 %, Chrudim 97,0 %, Jičín 96,9 %, Benešov a Strakonice 96,8 %. Nejmenší podíl obyvatelstva české národnosti byl zaznamenán v okresech Jihomoravského kraje: Brno-venkov 75,3 %, Brno-město 76,1 %, Blansko 76,9 % a Vyškov 78,9 %.

Výraznější byla moravská národnost zastoupena na území jižní a střední Moravy, kde byl největší podíl zaznamenán v okresech Brno-venkov 21,1 %, Blansko 19,7 %, Brno-město 18,3 % a Vyškov 16,9 %, naopak nejnižší byl v okresech Pelhřimov 0,1 %, Karviná 1,3 %, Jihlava 1,5 % a Opava 1,5 %.

Třetí nejpočetnější zastoupenou národností na našem území je národnost slovenská, která je relativně nejvíce rozšířena na Ostravsku a v dosídlovaných pohraničních okresech – její nejvyšší podíl byl zaznamenán v okresech Karviná 5,5 %, Sokolov 5,1 %, Cheb 4,6 %, Jeseník 4,6 %, Bruntál 4,1 %, Český Krumlov 3,9 %, Karlovy Vary 3,8 %, Chomutov 3,8 %, Tachov 3,4 % a Ostrava-město 3,3 %.

Při sčítání měl každý občan možnost svobodně se rozhodnout, zda se přihlásí k některému náboženskému vyznání, nebo zda uvede, že je bez vyznání, či tuto otázku nezodpoví. Na otázku č. 14 Sčítacího listu osob odpovědělo celkem 89,9 % všech sčítaných osob a jen zbývajících 10,1 % se zdrželo odpovědi. Celkem 58,3 % občanů České republiky uvedlo, že je bez vyznání. Podíl věřících činil 31,7 %, což je oproti výsledkům minulého sčítání pokles o 28,0 %. Tento překvapivý pokles představuje snížení počtu věřících o více než jeden milión osob.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Na našem území se nejvíce občanů přihlásilo k náboženskému vyznání římskokatolickému, jejich podíl činí 26,3 % všeho obyvatelstva (tj. 83,1 % z věřících). K českobratrskému vyznání se přihlásilo 1,3 % osob a 0,9 % osob k vyznání československému husitskému. Podíl ostatních církví a náboženských skupin v České republice dosáhl 3,1 %. Nízká religiozita byla zjištěna především v severních, středních a západních Čechách. Pod 20% hranicí věřících je na území České republiky 19 okresů. Nejnižší podíl věřících byl zaznamenán v okresech Most 11,9 %, Rakovník 14,0 %, Česká Lípa 14,6 %, Děčín 14,7 % a Ústí nad Labem 14,9 %. Naopak nejvyšší podíl věřících v České republice je na jižní Moravě, Opavsku, Vsetínsku a na jihu a východě Čech. Více než 50% podíl věřících osob byl zjištěn v 6 okresech: Zlín 52,4 %, Vsetín 55,7 %, Žďár nad Sázavou 56,3 %, Opava 56,8 %, Hodonín 57,4 % a Uherské Hradiště 63,8 %.

Římskokatolické vyznání je mezi věřícími na našem území dominantní. V případě zastoupení ostatních církví se projevují regionální aspekty. Například Církev českobratrská husitská je relativně nejvíce zastoupena ve východních Čechách – v okresech Náchod 3,9 %, Semily 3,1 %, Jičín 2,7 % a Trutnov 2,2 %. Církev českobratrská evangelická má nejvyšší podíl v okresech Vsetín 8,1 %, Žďár nad Sázavou 3,9 %, Chrudim 3,4 % a Nymburk 3,3 %.

K 1. 3. 2001 bylo na našem území sečteno celkem 1 983,5 tisíc domů. Z tohoto počtu připadlo 82,0 % na domy trvale obydlené a 18,0 % na domy neobydlené. Proti roku 1991 se celkový počet domů zvýšil o 6,2 % (tj. o 114 980 domů).

Z hlediska struktury domovního fondu došlo během uplynulých 10 let ke zvýšení počtu trvale obydlených domů, včetně počtu rodinných domků. Rovněž se zvýšil počet i podíl neobydlených domů, především v malých obcích. Například v obcích s méně než 200 obyvateli tvořily k 1. 3. 2001 neobydlené domy více než jednu třetinu celkového domovního fondu. Zjištěné údaje dokládají pokračující dlouhodobý proces přeměny užívání rodinných domků na venkově převážně k rekreačním účelům. V souladu s metodikou byly totiž domy i byty určené k bydlení, ale bez trvale bydlících osob (např. chalupy užívané k rekreaci) sečteny jako neobydlené. Celkový počet trvale obydlených rodinných domků se zvýšil od roku 1991 o 40,5 tisíc domků. Při sčítání 2001 byl tedy přerušen trend neustálého úbytku rodinných domků, který je doložen již od roku 1961.

Úhrnný bytový fond představoval k 1. 3. 2001 celkem 4 369,2 tisíc bytů, z toho 87,6 % bylo bytů trvale obydlených. Celkový přírůstek od roku 1991 podle výsledků sčítání činil 292 046 bytů (z toho přírůstek trvale obydlených bytů byl 123,2 tisíc).

Určité zkvalitnění bytového fondu dokládají ukazatele charakterizující úroveň bydlení. Podle předběžných výsledků připadlo na jeden trvale obydlený byt v průměru 2,69 osob, což je zatím nejnižší číslo od roku 1961. Také došlo ke zvýšení počtu obytných místností nad 8 m čtverečních připadajících na jeden trvale obydlený byt.

K 1. 3. 2001 bylo na území České republiky sečteno 540 tisíc neobydlených bytů (tj. 12,4 % z úhrnného bytového fondu). Jejich celkový počet se za 10 let zvýšil o 45,4 %. Neznamená to však, že je k dispozici více než půl miliónu volných bytů, neboť ze zjištěného počtu byla více než jedna pětina (22,7 %, tj. 122 tisíc) bytů obydlena přechodně, další téměř jedna třetina (31,3 %, tj. 169 tisíc) bytů byla využívána k rekreačním účelům, a 12,1 % (tj. 65 tisíc) bytů bylo nezpůsobilých k bydlení. Nejvyšší podíl neobydlených bytů z celkového počtu bytů v obci je v menších obcích do 1000 obyvatel, kde se jejich podíl pohybuje v rozmezí 20 – 35 %. Hlavním důvodem je využívání těchto bytů k rekreaci. Ve městech nad 10 000 obyvatel je podíl neobydlených bytů z celkového počtu bytů pod hranicí 10 % a převažujícím důvodem je zde přechodné bydlení.

Hlubší a objektivnější interpretace výsledků sčítání v širších souvislostech bude však možná až po vydání definitivních výsledků sčítání, které přinesou podrobná třídění jednotlivých ukazatelů z řady hledisek. Zveřejňování základních údajů z definitivních výsledků sčítání zahájí Český statistický úřad postupně již v průběhu letošního roku.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Tab. č. III/1

Některé novodobé odhady počtu obyvatel v českých zemích před rokem 1754 (v tis.)													
Autor	Období, rok ¹⁾	5.-6. st.	1000	1100	1200	1300	1350	1400	1500	1600	1650	1700	1750
Sekera	1978												3800
Přehled	1982								1625 - 2000	2000 - 2440	1725	2527 - 2725	>3360
Dem. příručka	1982	350	1100		1100			2300		3000	2000	2400	3360
Pavlík	1985	500			1000			3000	3000	3800	2000	2800 ²⁾	3360
Boháč	1987			680 ³⁾	1235			2800 - 3270					

Pozn. :

1) Spíše orientační údaj, neboť autoři jednotlivých odhadů používají často odlišný systém datace, poznámkou je upozorněno pouze na vročení, která se výrazněji liší od roku uvedeného v hlavě. Ve starším období jsou odhady vztaženy zpravidla k počátku nebo polovině příslušného století.

2) 1712

3) 1050

> více než

Obyvatelstvo českých zemí 1754 - 1918, díl I., Praha 1978, s. 171 - 175 (autor V. Sekera).

Přehled dějin Československa I., díl 2, Praha 1982.

Demografická příručka, Praha 1982, s. 20 (autor V. Srb)

Pavlík, Z. Rychtaříková, J. Šubrtová, A.: Základy demografie, Praha 1985, s. 562.

Boháč, Z.: Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století, In: Historická demografie 12, 1987, s. 78.

Pramen: Flabová, L., Horská, P., Kučera, M., Maur, E., Musil, J., Sloukal, M.: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Sčítání lidu v Rakousko-Uhersku (1868 – 1910)

Mezi hlavní účely censů, která se konaly na území Rakousko-Uherska ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století, patřilo jednak zjištění aktuálního počtu přítomného obyvatelstva, posléze i směry migrací, dále podchycení rychlých a výrazných strukturálních změn, kterými tehdejší společnost procházela, a konečně určení národnostní skladby jednotlivých regionů a míst (na poměr národností v jednotlivých místech byly totiž vázány další předpisy). Zjišťování etnické skladby obyvatelstva se ovšem pro své výrazné politické aspekty stalo velmi sledovanou a i kontroverzní částí sčítání.

Sčítání lidu v roce 1869 se konalo na základě říšského zákona o sčítání vydaného 29. března 1869, který stanovil stálou desetiletou periodicitu sčítání s tím, že s výjimkou prvního se všechna další měla konat vždy o půlnoci z 31. prosince na 1. ledna roku končícího nulou. Toto ustanovení bylo závazné až do zániku Rakousko-Uherska. Zákon stanovil rovněž vymezení sčítané populace a většinu znaků u obyvatelstva zjišťovaných. I nadále se v zákoně definovalo obyvatelstvo přítomné, ačkoliv do sčítacích archů, které byly opět sčítacími archy za domácnost, bylo zapisováno obyvatelstvo domácí (tj. podle domovské příslušnosti) včetně obyvatelstva dočasně přítomného a dočasně nepřítomného, vlastní zpracování pak bylo provedeno za obyvatelstvo přítomné. Z biologických znaků se u obyvatelstva zjišťovaly věk a pohlaví. Zaznamenávaly se případné fyzické vady (např. v roce 1869 slepota a hluchota), později i mentální vady. Ze společenských znaků se zjišťovala státní příslušnost, rodinný stav, náboženské vyznání a obcovací řeč, od roku 1880 také gramotnost sčítané osoby, a to dotazem na schopnost čtení a psaní. Otázkou na obcovací řeč byla nepřímo mapována etnická skladba obyvatelstva. Z dat sčítání bylo možno zjistit rovněž ekonomické znaky (např. se obyvatelstvo dělilo podle poměru k povolání, podle odvětví činnosti, podle subjektivního povolání, podle postavení v hlavním resp. vedlejším povolání). Od roku 1880 lze rozlišit všechno obyvatelstvo, výdělečně činné i závislé (podle jejich živitele), jak podle odvětví, tak i sociální příslušnosti.

Prováděním sčítání bylo pověřeno ministerstvo vnitra a řídily je okresní úřady. Na území jednotlivých obcí nesly za provedení sčítání odpovědnost obecní úřady. Ty také jmenovaly příslušné sčítací komise, kterými byli často učitelé nebo spolupracovníci obecních úřadů. Podle převládající etnické skladby obyvatelstva byly sčítací archy připraveny v jazykových mutacích.

Zatímco sběr dat zůstal stejný jako v předchozí době, výrazně se změnilo jejich zpracování. Údaje ze sčítání z let 1869 a 1880 byly ještě tříděny a sumarizovány ručně. Zpracování censu z roku 1890 pak bylo zásadním zlomem, neboť bylo užito elektrických třídících strojů systému Hollerith, které nejenom že urychlily zpracování sčítání, ale umožnily i podstatné rozšíření třídění.

Všechny výsledky rakouských sčítání byly vydány tiskem v rámci pramenných děl rakouské statistiky v řadě sčítání lidu, i když nedostatkem finančních prostředků se vydávání zdržovala a některá třídění se omezovala nebo vypouštěla úplně. Přesto byly tiskem vydány ty nejdůležitější části včetně analytických zhodnocení. Základní pramenné dílo vydávala Ústřední statistická komise ve Vídni v němčině. Zemské statistické komise případně statistická správa města Prahy publikovaly některé materiály také česky. Z jednotlivých sčítání byl vydán podrobný statistický lexikon obcí, který pro každou obec příp. osadu obsahoval základní údaje o počtech domů a obyvatelů, někdy i podle jejich národnosti a náboženství.

Rakouská sčítání z let 1890 – 1910 se svým obsahem, kvalitou zpracování a rozsahem publikovaných dat zařadila mezi velmi dobře organizovaná a provedená sčítání své doby. Jejich kvalitu dokládá i ta skutečnost, že po rozpadu Rakousko-Uherska byly použité metody převzaty nástupnickými státy. Dodnes jsou výsledky sčítání významným pramenem informací o obyvatelstvu středoevropského regionu na přelomu 19. a 20. století.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Československé sčítání lidu – 1921

Podle tradice převzaté z doby Rakousko-Uherska se sčítání lidu mělo konat již v roce 1920, ale pro nedostatečnou dobu přípravy a i neujasněnost hranic státu proběhlo na území nově vytvořené republiky až v roce následujícím. Cenzus se na základě přijatého zákona č. 256/1920 Sb., o sčítání lidu uskutečnil 15. února 1921.

Sčítání bylo provedeno opět za přítomné obyvatelstvo. Za politicky nejdůležitější bylo považováno zjištění národnostní struktury v republice, které mělo potvrdit oprávnění vzniku samostatného Československa. Na rozdíl od cenzu uskutečněného v roce 1910, kdy byla národnost v rakouské části bývalé monarchie sledována nepřímo (pomocí otázky na obcovací řeč sčítaného), se podle nově přijaté definice národností rozuměla kmenová příslušnost, jejímž vnějším znakem byl zpravidla mateřský jazyk. Nové definování národností podle kmenové příslušnosti navíc umožnilo, aby se ke své národnosti přihlásili i Židé nebo Cikáni, i když nemluvili hebrejsky či cikánsky. Zmíněný způsob zjišťování národností však měl za následek rozpoutání řady ostrých diskusí, často emocionálně laděných, mezi představiteli národnostních menšin žijících v tehdejší Československu.

Výsledky prvního československého sčítání lidu byly publikovány v 7 svazcích edice Československá statistika (9, 20, 21, 22, 23, 37 a 40). Největší obtíže srovnávacích analýz nastaly u porovnání povolání obyvatelstva, neboť u předválečných cenzů bylo povolání šetřeno podle jiných klasifikací než v roce 1921.

Nejen po stránce organizace či úplnosti a správnosti zjištění, ale zejména z hlediska zpracování je první československé sčítání považováno za úspěšné.

Československé sčítání lidu – 1930

Druhé československé sčítání lidu se mělo podle zákona č. 256/1920 Sb., konat již v roce 1925. Hospodářské důvody i vliv praxe převažující ve většině zemí světa pořádat cenzus s desetiletou periodicitou, nakonec vedly k tomu, že zákonem č. 47/1927 Sb., bylo konání druhého československého sčítání stanoveno na 1. prosinec 1930.

Obsah sčítání byl v několika směrech rozšířen. Například kromě přítomného obyvatelstva bylo zjišťováno i obyvatelstvo bydlící, i když celé zpracování bylo provedeno, a to nejen v návaznosti na předchozí sčítání, ale i z důvodu obdobného postupu ve většině ostatních zemí, z hlediska přítomného obyvatelstva. Z nových znaků zařazených do sčítání je třeba uvést šetření o minulém bydlišti sčítaných, pokud osoba nebyla sečtena v obci svého narození („rodáci“). Dále bylo zjišťováno místo, odkud se sčítaná osoba přistěhovala do místa, kde byla nyní sčítána. Za nejvýznamnější je však považováno zjišťování údajů o plodnosti žen. Ani toto sčítání však nezpracovalo otázku bydlení za byty ve všech obcích republiky, ale pouze ve vybraných lokalitách.

Výsledky sčítání lidu 1930 byly vydány v 8 svazcích Československé statistiky (98, 104, 113, 116, 126, 146, 151 a 153) a zpracování údajů o bytech pak v samostatném svazku č. 107.

Následující sčítání lidu se mělo uskutečnit v roce 1940. Jeho konání na okleštěném území Protektorátu Čechy a Morava zabránili čeští politici a demografové s odůvodněním nepřipravenosti a hlavně s úmyslem neposkytnout okupační mocnosti spolehlivé podklady pro válečné hospodářství. První poválečné soupisy z let 1946 a 1947 byly v obnoveném Československu pouze dílčí akce a sčítání lidu proběhlo až v roce 1950.

Československé sčítání lidu – 1950

K prvnímu sčítání po roce 1945 došlo 1. března 1950. Jelikož se současně uskutečnil také soupis zemědělských, průmyslových a živnostenských závodů, používalo se pro celou akci názvu „národní sčítání 1950“.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Sčítání, které obsahově, organizačně i legislativně navázalo na předešlý census, vycházelo ze zákona č. 47/1927 Sb., a bylo provedeno na podkladě usnesení vlády z 22. června 1948 a usnesení Ústřední plánovací komise, po nichž bylo přijato vládní nařízení z 18. října 1949 č. 224 Sb., o sčítání lidu v roce 1950 a soupisech s ním spojených. Toto sčítání bylo posledním naším sčítáním zpracovaným za tzv. přítomné obyvatelstvo a nadlouho posledním, při němž se zjišťovala příslušnost k církvím (k opětovnému zařazení otázky na náboženské vyznání došlo až při sčítání 1991). Podstatnou změnou oproti sčítání 1930 pak byla nová definice národnosti, podle které se národností rozuměla příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí. Sčítání bylo dále prvním na území Československa, zahrnujícím v plném územním rozsahu sčítání domů a bytů, ale tehdy se ještě nepodařilo získaná data o obyvatelstvu a objektech bydlení vzájemně propojit.

Výsledky sčítání byly publikovány postupně jako neveřejné a s omezeným počtem výtisků. Tiskem byly vydány v nízkém nákladu až v letech 1957 – 1958, a to ve 4 svazcích pod společným názvem Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Pro veřejnost byla data sčítání 1950 uvolněna po odtajnění až v roce 1962. I když bylo sčítání 1950 připraveno ve velmi složitých podmínkách a ví se o nedostatecích, jeho výsledky jsou cenné, a to nejen pro zachycení všech důsledků válečných a poválečných událostí ve změnách počtu a složení obyvatelstva, ale především v postižení odsunu německého a výměny maďarského obyvatelstva, reemigrace a přesídlení statisíců osob, zvláště do pohraničí českých zemí.

Československé sčítání lidu – 1961

1. března 1961 se uskutečnilo v pořadí již čtvrté sčítání lidu od vzniku samostatné republiky. Jeho legislativním základem se stalo vládní usnesení z 25. května 1960 č. 459 a vyhláška vlády č. 85/1960 Sb., o provedení sčítání.

Celé zpracování cenzu bylo poprvé provedeno za bydlící obyvatelstvo a podle koncepce tzv. bytových domácností. Oproti předcházejícím sčítáním se rovněž poprvé zjišťovaly a zpracovaly údaje o dojížděci do zaměstnání mezi okresy a i do větších měst. Získaná data cenzu za bydlící obyvatelstvo umožnila následně založit a vést roční bilance obyvatelstva podle řady kritérií.

Ve sčítání 1961 se objevují čtyři kvalitativně nové rysy zpracování. Jednak došlo k převedení více než miliónu sčítacích lístků vyplněných osobami sečtenými v místě jejich dočasné přítomnosti do místa jejich trvalého bydliště. To současně umožnilo doplnění a zpřesnění zápisů ve sčítacích arších za osoby v době sčítání nepřítomné. Tento organizačně náročný postup ručního převodu sčítacích lístků formou tzv. meziokresní a mezikrajské burzy byl použit i při všech následujících sčítáních. Dále bylo možné na bázi spolehlivějších zápisů o bydlících osobách zjistit skutečné rodinné vztahy a tím strukturu domácností a rodin. Zpracování údajů za bydlící obyvatelstvo umožnilo rovněž zjišťovat a vyhodnocovat údaje o dojížděci do zaměstnání podle krajů, okresů a měst s 20 tisíci a více obyvateli. A konečně bylo provedeno podrobné zpracování údajů o domech a bytech, jejich vybavení (kategorie) a velikosti, stáří a druhu domu, současně i ve vztahu k druhům domácností resp. počtům osob bydlících ve specifických souborech bytů.

Výsledky sčítání byly publikovány ve 4 svazcích edice Československá statistika (Nová řada, skupina A – Pramenná díla) v roce 1965 pod společným názvem Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. březnu 1961. Ze zpracovaných výsledků pak byla ještě ve stejném roce vydána publikace Vývoj společnosti ČSSR v číslech s podtitulem rozbory výsledků sčítání lidu, domů a bytů.

V poválečné historii Československa je toto sčítání právem považováno za nejlépe připravené, zpracované, zdokumentované a analyticky využitě.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Československé sčítání lidu – 1970

Další sčítání lidu se konalo 1. prosince 1970. Sčítání bylo připravováno na základě usnesení vlády ČSSR č. 157 ze 14. dubna 1965; vlastní sčítání proběhlo podle usnesení vlády ČSSR č. 41 ze dne 5. března 1970, které se stalo podkladem pro usnesení vlády ČSR z 18. března č. 54, resp. vlády SSR z 8. dubna č. 108.

Při tomto cenzu byl poprvé proveden, a to na základě náhodného výběru 2 % sčítacích archů, mikrocensus. Poprvé bylo ke zpracování výsledků užito velkokapacitního sálového počítače CDC 3300. Rovněž poprvé byly výsledky sčítání zpracovány i za tzv. základní sídelní jednotky (tj. lokality ve venkovském osídlení a urbanistické obvody ve vybraných městech). Novými zjišťovanými znaky se staly – rodné číslo, státní příslušnost a v rámci zjišťování dojíždky do zaměstnání, škol a učení její frekvence, vzdálenost, doba a používaný dopravní prostředek. Důležité bylo sledování chtěného nebo nechtěného soužití cenových domácností v jednom bytě a dále vybavení domácností některými předměty dlouhodobého užívání.

Počítačové zpracování výsledků umožnilo velmi širokou publikaci údajů. V edici Československá statistika řada Sčítání lidu, pod společným názvem Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970, bylo vydáno celkem 7 republikových a 11 celostátních xerografických publikací. FSÚ pak vydal v roce 1975 publikaci Vývoj společnosti ČSSR v číslech (podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1970). Obdobné publikace vydaly i národní statistické úřady.

Československé sčítání lidu – 1980

Legislativně bylo čtvrté poválečné sčítání, které proběhlo 1. listopadu 1980, zakotveno usnesením vlády č. 16 ze dne 26. ledna 1978, z něhož pak vycházelo usnesení vlády ČSR č. 73 ze dne 8. března 1978, resp. usnesení vlády SSR č. 106 ze dne 5. dubna 1978.

V rámci sčítání byly získány údaje pro založení Centrálního registru obyvatelstva (CRO) při ministerstvu vnitra. K žádným podstatným inovacím však oproti předešlým sčítáním nedošlo. Za nové snad lze považovat prohloubení dat o plodnosti žen, třídění základních sídelních jednotek podle typů a velikostí a také směrové zpracování dat o dojíždce do zaměstnání (dříve bylo prováděno jen bilanční).

Zpracování výsledků sčítání proběhlo na novém sálovém počítači Cyber 180, při využití všech zkušeností z minulého cenzu. Údaje ve formě číselných kódů byly převedeny systémem Videoplex 3 přímo na magnetické pásky v závodech Podniku výpočetní techniky. Následně pak byly provedeny logické kontroly a opravy. Téměř celé zpracování na velkém počítači proběhlo ve velmi krátkém časovém období (zhruba za jeden a půl roku).

Výsledky sčítání byly vydány nejen v tištěné podobě, ale také v plném rozsahu na mikrofiších. Nepodařilo se ovšem obsahově zkoordinovat tři analytické publikace za republiky. Ačkoliv FSÚ připravil publikaci Vývoj společnosti ČSSR (podle výsledků sčítání), pro nedostatečnou odbornou úroveň nebyla publikována. ČSÚ vydal, a to v návaznosti na předválečnou tradici hodnotných analýz výsledků sčítání, neprodejnou publikaci Sčítání lidu, domů a bytů 1980 – ČSR. Obdobnou republikovou publikaci pak vydal i SŠÚ. Bohužel však nedošlo k vydání plnohodnotného pramenného díla s odpovídající dokumentací přípravy, průběhu a zpracování výsledků sčítání lidu 1980.

Československé sčítání lidu – 1991

Poslední československé sčítání lidu se uskutečnilo podle zákona č. 21/1971 Sb., o jednotné soustavě sociálně ekonomických informací. Usnesením vlády ČSSR č. 124 z 28. května 1987 se sčítání lidu, domů a bytů mělo na celém území republiky konat k 1. prosinci 1990. Zmíněné usnesení se pak stalo základem pro usnesení vlády ČSR č. 218 z 15. září 1987, resp. vlády SSR č. 199 z 11. září 1987. Doba ko-

III. Sčítání lidu, domů a bytů

Tab. č. III/2

Počet obyvatel na území České republiky podle dat sčítání lidu (1857–1991)

Sčítání lidu	Počet obyv. ¹⁾	Lidnatost ²⁾	Průměrný růst ³⁾	Feminita ⁴⁾	Maskulinita ⁵⁾
15.10.1857	7 016 531*	89	7,4	1108	902
31.12.1869	7 617 230	97	4,8	1076	928
31.12.1880	8 222 013	104	5,4	1081	925
31.12.1890	8 665 421	110	5,2	1083	923
31.12.1900	9 372 214	119	7,9	1080	926
31.12.1910	10 078 637	128	6,9	1056	947
15.2.1921	10 009 587	127	0,1	1077	928
1.12.1930	10 674 386	135	7,8	1063	941
1.3.1950	8 896 133	113	-6,2	1058	946
1.3.1961	9 571 531	121	9,8	1050	952
1.12.1970	9 807 697	124	4,4	1053	950
1.11.1980	10 291 927	130	6,5	1054	949
3.3.1991	10 302 215	131	1	1060	943

Pozn.: ¹⁾ V letech 1869–1910 přepočít dle VI. Srba na dnešní území, do roku 1950 včetně obyvatelstvo přítomné, od roku 1961 obyvatelstvo bydlící

²⁾ Počet obyvatel na km² (na výměru 78 863 km²)

³⁾ Průměrný roční růst na 1000 obyvatel

⁴⁾ Počet žen na 1000 mužů

⁵⁾ Počet mužů na 1000 žen

* Přítomné, civilní

Pramen: Fialová, L., Horská, P., Kučera, M., Maur, E., Musil, J., Stloukal, M., Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.

Tab. č. III/3

Obyvatelstvo podle hlavních věkových skupin od poloviny 19. století

(v procentech, podle výsledků sčítání lidu) *

rok \ věk	0–4	5–14	15–24	25–34	35–49	50–59	60–69	70+
1869	13,0	20,9	17,9	14,5	17,9	8,7	5,0	2,1
1880	13,0	21,5	17,4	14,1	17,0	8,6	5,8	2,6
1890	12,5	21,5	17,9	14,3	16,8	8,3	5,7	3,0
1900	12,8	21,2	17,8	14,6	16,6	8,3	5,5	3,2
1910	11,8	22,0	17,5	14,2	17,1	8,5	5,6	3,3
1921	6,9	20,9	20,3	15,0	18,1	9,2	6,2	3,4
1930	8,5	15,3	19,2	17,8	18,6	10,4	6,7	4,0
1950	9,9	14,2	15,0	13,1	24,0	11,5	7,5	4,8
1961	7,3	18,1	13,8	13,3	18,9	13,7	9,1	5,8
1970	7,0	14,2	17,4	13,0	19,7	11,5	11,1	6,1
1980	8,4	15,0	13,5	16,4	17,6	12,1	8,2	8,8
1991	6,2	14,8	15,1	13,3	23,9	10,1	10,1	8,0

Pozn.: * na území v době sčítání lidu

nání cenzu byla následně (pro stejný termín pořádání komunálních voleb), usnesením vlády ČSFR č. 186/1990 a navazujícími usneseními vlád ČR č. 119/1990 a SR č. 240/1990, změněna na 3. března 1991.

Na základě mezinárodních doporučení přijatých Evropskou hospodářskou komisí OSN byla do sčítání znovu zařazena otázka na mateřský jazyk a na trvalé bydliště v době narození sčítané osoby. Zpracování bylo opět provedeno za obyvatelstvo trvale bydlící.

Rychle se měnící společensko-politická situace po listopadu 1989 se odrazila v zá-

Pramen: Fialová, L., Horská, P., Kučera, M., Maur, E., Musil, J., Stloukal, M., Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.

III. Sčítání lidu, domů a bytů

věrečné fázi příprav sčítání, a to hlavně v obsahových a metodických změnách. Opětovně byla do sčítacích tiskopisů zařazena otázka na náboženské vyznání sčítané osoby. Oproti sčítání 1980 došlo k některým změnám ve způsobu zjišťování a zpracování ekonomické aktivity a společenské skupiny. Velmi výrazná změna byla i v klasifikaci národností. Navíc údaje o národnosti se nemusely shodovat se zápisem v občanském průkazu či jiném osobním dokladu.

Definitivní výsledky byly centrálně zpracovány ve výpočetním středisku FSÚ opět na počítači Cyber 180. Z výsledků sčítání bylo postupně vydáno celkem 1172 titulů (z toho za ČR 848). Kromě základních publikací bylo vydáno velké množství datových a analytických prací ze sčítání. Velmi významné místo mezi vydanými publikacemi pak zaujímá Pramenné dílo.

Vzhledem k příznivé okolnosti, že i přes několiké změny státoprávního uspořádání se až na menší rozdíly kryje územní rozsah dnešní České republiky s rozsahem Čech, Moravy a části Slezska tak, jak byly podchyceny od roku 1754 v rakouských konskripcích a posléze i sčítáních lidu, máme dnes k dispozici takřka nepřerušovanou dvousetpadesátiletou řadu dat o obyvatelstvu, jejichž kvalita se významně zvýšila sčítáním z roku 1869 a zejména následujícími cenzy.

PhDr. Petra Brabcová, PhD., Český statistický úřad

Více informací:

barevná příloha Ročenky 2002

www.czso.cz

Použitá literatura:

- Andrie, A., Územní aspekty sčítání lidu, domů a bytů 2001. In: Demografie 41, 1999, č. 4, s. 274–279.
- Bartoňová, D., Kučera, M., Domácnosti ve sčítání lidu 2001, 1. část. In: Demografie 41, 1999, č. 1, s. 50–54.
- Bartoňová, D., Kučera, M., Domácnosti ve sčítání lidu 2001, 2. část. In: Demografie 41, 1999, č. 4, s. 264–274.
- Dvořáček, Fr., Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754 – 1921, Čsl. statistický věstník V, 1924–VII, 1926.
- Fialová, L., Horská, P., Kučera, M., Maur, E., Musil, J., Stloukal, M., Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.
- Kárníková, L., Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 až 1914. Praha 1965.
- Koschin, F., Klasifikace vzdělání. In: Demografie 41, 1999, č. 4, s. 259–261.
- Kučera, M., Poválečná sčítání lidu, domů a bytů v Československu (1946/47 - 1950 - 1961 - 1970 - 1980). In: Historická demografie 11, 1987, s. 207–234.
- Kraus, J., Technické aspekty cenzu 2001. In: Demografie 41, 1999, č. 4, s. 279–283.
- Láník, J., Vývoj sčítání lidu – technika sčítání. In: Veřejná správa 12, 2001, č. 9, příloha s. IV.
- Láník, J., Vývoj sčítání lidu – jakou roli sehrály v sčítání specializované instituce? In: Veřejná správa 11, 2000, č. 51/52, s. 54–55.
- Láník, J., Vývoj sčítání lidu – kdy je nejvhodnější doba na sčítání? In: Veřejná správa 11, 2000, č. 51/52, s. 56–57.
- Morávková, Š., Zjišťování národnosti při sčítání lidu, domů a bytů. In: Demografie 41, 1999, č. 4, s. 261–264.
- Pišťora, L., Zkušební sčítání lidu, domů a bytů. In: Demografie 42, 2000, č. 1, s. 56–59.
- Sekera, V., Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754 – 1918, díl I. 1754 – 1865, díl II. 1866 – 1918, Český statistický úřad, Praha 1978.
- Srb, V., Soupisy a sčítání Cikánů-Romů v Československu v letech 1947 – 1980 a odhady jejich počtu do roku 2000, resp. 2020. In: Historická demografie 11, 1987, s. 189–206.
- Škrabal, J., Územní příprava sčítání lidu. In: Demografie 42, 2000, č. 3, s. 219–220.
- Škrabal, J., Zjišťování ekonomických ukazatelů osob ve sčítání. In: Demografie 41, 1999, č. 4, s. 255–259.